

MELAMİ DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE OLUMSUZLUK VE HAREKETSİZLİĞİN DEVİNGENLİĞİ*

Negativeness and Mobility in the Melamic Thought System

Nazire ERBAY**

ÖZ: Kelime veya kavramlar sözlüklerdeki ilk anlamlarıyla okunup yazılabilir, fakat her kelime görüldüğünden ve duyulduğundan farklı olanı imleyebilir. Söz konusu kelimeleri ezber edilen halinden alıp ikincil ve üçüncül anlamlar yüklemek o şeylerle kastedilenlerin ilk hâlini yok saymaz, aksine yeni/farklı şeyleri işaret eder. Devamlı ve ezber olarak kullanılan kelime veya kavramların ilk hâlleri insanı, varlığı, olayı ve olguyu çözümleme ve yorumlamada eksik kalabilirken ikincil veya üçüncül derecede kastedilenler daha açıklayıcı, kapsayıcı ve birleştirici olabilir.

Dini inanç topluluklarının yaşayış şekilleriyle bağlantılı olarak kullandıkları dil, kendi içinde, çerçevesi görülenden fazla genişletilecek değerlendirmelere, soruşturmalara açıktır. Tasavvufi düşünce sistemleri de inançlarını yansıttıkları yaşam şekillerindeki uygulamaları ile zahirden farklı edimlerini mana değeriyle gündeme getirirler. Bu bağlamda tasavvufa dayalı hayat görüşüyle yazılan eserlerin anlam geçirgenliği mevcut kelime ve kavramlar, şiir dili anlatımlarında ilk kullanımlarından farklı olarak örtülü anlamlara hatta eylemlere işaret eder.

Melami düşünce sistemine bağlı olanların iman ettikleri konuların usul ve esasları ile hayat şekillerindeki uygulamaları değişiklik hatta zıtlık arz eder. Melami hayatın istikameti toplumsal kabulleri terk anlamındadır. Melamilerin şiir dilinde zahirden öte batını ifade etmek esastır. Melami şairlerin şiirlerinde kelimelerin kullanımından farklı mana değerini, onların hayat şekilleriyle bağlantılı olarak farklı görme, anlama ve anlatma unsurları açığa çıkarılabilir.

Mevcut olanı, ters yönlü eylem gücüyle ortaya koyan Melamiler, şiir dilinde yokluğa veya olumsuzluğa dayalı bir dil oluştururlar. Melami düşüncedeki şairlerin hayat şekillerinde ‘durma’yı çağrıştıran kelimelerdeki dinamizm önemlidir. Bu çalışmada Melamilerin düşünce sistemlerine bağlı yapma ve etme edimlerinin şiir dilindeki göstergelerinin birer kelime ve kavram olmaktan öte değer taşıdığı, çelişkiden ziyade tezatlıkların var eden uyumu üzerinden okunmaktadır. Melami klasik Türk şairlerinin sessizlik, suskunluk ve bekleme gibi eylemsizlik; olumsuzluk, zıtlık, yokluk ve yoksunluk kavramları üzerinden tezatlığa dayalı bir hareket, dolayısıyla uyum ortaya koyulmaktadır. Çalışmada Melamilerin olumsuz algıdan

* Bu makale, 8-9-10 Aralık 2022 tarihinde “*Melamet Sempozyumu*”nda aynı başlıkla bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, nazire.erbay@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6905-0178

Geliş Tarihi / Received: 03.02.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 14.03.2023

Yayın Tarihi / Published: 20.07.2023

kaynaklı hayat şekillerinin yansıdığı gizil hareket ve inancı ortaya koymaları şiir dilindeki misallerle aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Melamilik, Olumsuzluk, Tezatlık, Hareketsizlik, Devingenlik

ABSTRACT: Words or concepts can be read and written with their original meanings in dictionaries, but each word can signify something different from what is seen and heard. Taking the words in question from their memorized form and attributing secondary and tertiary meanings does not ignore the initial state of what is meant by those things, on the contrary, it points to new/different things. While the first forms of words or concepts that are used continuously and memorized may be incomplete in analyzing and interpreting the person, existence, event and phenomena, the secondary or tertiary meanings may be more explanatory, inclusive and unifying.

The language that religious belief communities use in connection with their way of life is open to evaluations and investigations, within its framework of which can be expanded beyond what has been seen. Sufi thought systems also bring up their practices in the lifestyles that they reflect their beliefs, and their acts that are different from the apparent with their meaning value. In this context, the semantic permeability of the works written with a life view based on mysticism points to implicit meanings and even actions, unlike the existing words and concepts, their first use in the language of poetry.

The methods and principles of the subjects that they believe in and their practices in the way of life of those who adhere to the Melami system of thought show differences, even contradictions. The direction of melami life means abandoning social acceptances. In the poetic language of the Melamis, it is essential to express the esoteric rather than the zahir. In the poetry of Melami poets, different elements of seeing, understanding and expressing different meanings from the use of words and their lifestyles can be revealed.

Melamis, who reveal the existing with the power of reverse action, create a language based on absence or negativity in the language of poetry. The dynamism is important in the words that evoke “stopping” in the lifestyles of poets of Melami. In this study, it is read through the harmony that creates contradictions rather than discrepancy, that the indicators of the acts of making and doing depending on the thought systems of the Melamis in the language of poetry are more valuable than just words and concepts. Melami classical Turkish poets' inertia such as silence, reticence and waiting; a movement based on contradiction through the concepts of negativity, contrast, absence, deprivation, and therefore harmony is revealed. In the study, the hidden movements and beliefs of the Melamis, which reflect their life styles arising from negative perception, are conveyed through the examples in the language of poetry.

Keywords: Melamilik, negativity, oppositeness, inactivity, dynamism.

Giriş

Sanat, hangi alanda olursa olsun insan hayatı karşısında kayıtsız kalmaz. İnsanın varoluş serüveni, hayatın başlangıcından itibaren hiçbir şekilde tekdüze başlamaz, gelişmez ve nihayetlenmez. Dil, düşüncenin ve hayatın aynasıdır. Yalın ya da sembol anlatımlar bir tarafa, hayatın gerçeği, çerçevesi çizili ne matematik ne de felsefi kimliği yansıtan anlatımlarla tanımlanabilir. Çünkü kültürel kodların dilin oluşmasına, değişmesine, anlatılmasına ve anlaşılmasına en çok tesirli değerlerden biri olarak belli

hatların çizilmesi mümkün değildir. “Bir kültürün temel kodları -onun diline, algılama şemalarına, alışverişlerine, tekniklerine, değerlerine, uygulamalarının hiyerarşisine hükmedenleri- daha işin başında, her insan için, karşılaşacağı ve kendini onların içinde bulacağı ampirik düzenleri saptar. Kodlanmış olan bakış ile kendini tanıyan bilince ilişkin bilginin arasında, düzeni bizatihi kendi varlığı altında serbest bırakan meydan bir bölge vardır: düzeni işte burada, kültürle ve dönemlere göre sürekli ve basamaklı veya parçalı ve süreksiz olarak, mekâna bağlı veya zamanın ilerlemesi tarafından her an oluşturularak, bir değişkenler tablosuna benzeşerek veya tutarlıktan ayrılmış sistemler tarafından tanımlanarak, birbirine yakın olanları izleyen veya kendi kendilerine aynada denk düşen benzerliklerden meydana gelerek artan farklılıkların çevresinde düzenlenerek vb. ortaya çıkmaktadır” (Foucault, 2001: 19-20). Doğrusu, dile bağlı olarak ifade edişin bir düzeni söz konusu olabilirken değişken kültürel kodlarla, dil unsurlarını kullanmada tekdüzelikten ve algısal yansızlıktan söz edilemez. Kelimeler, bağlı buldukları sözcelerin içinde tek başlarına da olsa gösterilen işlevsel dizgeden farklı anlam göndermeleri üstlenebilirler.

Metin çözümlemelerine dayalı çalışmalarda bir kavramı tek bir anlama hapsedmek bilimsel yaklaşım, işlevsel üretim açısından sakıncalıdır. Dolayısıyla eğer iki kavram bir bilgiye daha ötesi kurama işaret ediyorsa, onların birleşiminden yeni kuram/lar elde edilebilir. Buradan hareketle bir şey, kavramsal olarak bilindiği şekliyle yazılabilir, fakat görüldüğünden ve duyulduğundan farklı olanı imleyebilir. Bu, o şeyin ilk halini yok saymaz, tam tersine yeni şeye kesinlikle işaret edebilir. En önemlisi de dilin bağlamsal zenginliği açısından da kelimenin kullanılan ilk hali çözümleme ve yorumlamada eksik kalırken ikinci hal mevcudu anlatmada daha kapsayıcı, birleştirici olabilir. Bu çözümleme tercihi ne ikilem ne eksik eylem ne kayıtsız söyleme/davranma ne de -miş gibi anlamına gelir. Çünkü dil geçirgendir ve anlatımda tali yollar mutlaka vardır. “Tek bir doğa ve birçok dil vardır ve derunilikte, kelimelerin, hecelerin ve harflerin özellikleri, gizli kalan başka bir söyleme göre keşfedilirken, gramerde kendi özelliklerini kendiliklerinden ilan edenler gündelik kelimeler ve cümlelerdir. Dil, doğanın görülebilir biçimleri ile deruni söylemlerin gizli yakınlıklarının yan yolundadır” (Foucault, 2001: 70). Zaten kelimelerin klasik anlatımla, ilk çıkışından itibaren geçirdiği evrimler, kelimelerin boynuna yüklenen ilk veya son anlamlar yeni olanı inşa etmekle yükümlüdür. “Kelimeler ön cephe tarafındaki düşüncüyü ikiye katlayan ince zar değildirler; onu hatırlatmakta, onu işaret etmektedirler, ama öncelikle içeri doğru, başkalarını temsil eden bütün şu temsillerin arasına doğru. Dil klasik çağdan itibaren, temsilin ve

onu oyan şu ikiye katlanmanın içinde sergilenmeye başlamıştır. Artık ilk metin silinmekte ve onunla birlikte, sessiz varlığı şeylerin içinde yazılı olan kelimelerin bütün tükenmez tabanı da yok olmaktadır; bir tek, onu dışı vuran sözel işaretlerin içinde cereyan eden ve böylece söylem haline gelen temsil var olmaya devam etmektedir” (Foucault, 2001: 128-129). Hakikatte hangi iletişim aracında olursa olsun dilin değişik tür ve şekillerde belli kuralları olmasına rağmen mevcut anlam bileşenlerinin yanında dikkate alınması gereken sonsuz sayıda anlama dayalı kuralları üretilebilir yanının olmasıdır. Çünkü dile ait bütün anlatımlarda hayatı yaşama şekline işaret eden ve sürekli değişen unsurlar mevcuttur. Bu, dile ait kesin, değişmez kelime kullanımlarını göstermez. “İnsan dillerini biçimlendiren büyük bir dirimsel bileşen vardır. Söylemin tüm doğal özellikleri, sessel iletişim için anlamlı değildir; söylemin tüm anlamlı özelliklerinin köksel bir tasarımı yoktur. Bir sözcenin anlamı, göndermesiyle karıştırılmamalıdır. Anlamın elde edilmesi, belli bir çevresel etki varlığında koşullanmış diye yalın bir sessel algı edimiyle özdeşleştirilemez. Öz etmek olanaklıdır. Bir sözcenin anlamı onu oluşturan sözcüklerin dizgisel anlamlarının toplamı değildir” (Miller, 1982: 149-150). Kelimenin anlam ve içeriği için etimolojisine yönelik çok fazla arkeolojik çalışma yapmadan bağlamdaki benzeşenlerden ziyade o kelime veya kelimelerin kullanım varlığının dayandığı topluluğa bakmak yerinde olacaktır.

Gramatikal değerlendirmelere ilaveten toplumsal gruplar içinde başta gelen tarikatlar veya farklı/özel inanç topluluklarının yaşayış şekilleriyle de bağlantılı olarak, kullandıkları dil hususunda, toplu ve çerçevesi belirlenmiş görüş veya soruşturmalara açıktırlar. İlk olarak Ahmet Yesevi ve ona babasından gelen anlayış ve gelenekle şeyh ve dervişlerin göçebe ve yerleşik Türkler arasında, özellikle Sirderya kenarlarında ve bozkırlarda anlaşılır bir Türkçe ile halka hitap ederek İslâm’ı ve tasavvuf ahlakını yaydıkları anlaşılmaktadır. O dönem Orta Asya genelde fütüvvet ve melamet vasfıyla öne çıkan Horasan tasavvuf kültürünün etkisi altındadır (hızl. Tatçı, 2017: 12). Bu ve benzeri inanç sistemlerinin yaşayış şekilleriyle bilhassa farklı dizgelerde edebî metin oluşturdukları görülür. Mutasavvıfların oluşturdukları metinlerde yer alan kelimelerin temsiliyet değerlerinin düzenine dair bir teori geliştirildiğinde manaya dair tablonun sürekli değişeceği açıktır. Hatta, “Belki de sınırsız değişiklikler içeren inanç dizgemizi betimlemek için kullanmalık kurallara bile gereksinimimiz olabilir” (Miller, 1982; 154). Dil yalın olarak kelimelerin çıplak göstergeleri değildir. Her kelime kullanıldığı dille beraber belli hayat şekillerini, ilişkileri ya da uzlaşmaları haber verir. “Kavramları anlamak demek, onların dil oyunları içinde nasıl kullanıldığını

anlamak demektir. Anlamca bir sözcük sadece söylenebilen değil, aynı zamanda düşünülebilendir. Bu anlamda dilin sınırı dünyamdan daha geniştir. Bir sözcük birçok anlamda kullanılabilir. Bunlardan onun anlamının hangisi olduğunu, dili kullananlar arasındaki yaşam biçimlerindeki uzlaşım belirler” (Wittgenstein, 2000: 205). Ayrıca, kelime ve kavramları tek yönlü okumalara hapsedmek işlevsel üretim ve en önemlisi bilimsel yaklaşım açısından sakıncalıdır.

Bu başlangıçtan hareketle Melamilerin hayat şekilleriyle bağlantılı olarak şiirde tercih ettikleri anlatım şekli gönülden dile, oradan eyleme doğrudur. Ne hayatta var olanı tıpkı ve benzersiz hâlleriyle anlatan ne de aşkın hükümleri tüketmeyi merkezlerine topladıkları düşünülmemesi gereken Melami şiirinin anlatım dilinde, en dikkat çeken yön, akılcı yorum yapmaya da bir alan açıldığı hakikatidir. Kendilerine özgü örtülü, anlatımlarındaki yetkin şiir dilleriyle Melamiler, görünenden farklı açılımlara vesile olacak, mana gönderim gücüne sahiptirler. Melami düşünce sitemine mensup olanların, inançlarını eylemsel düzlemde yaşama şekillerine yansıttıkları şiir dillerinde ya doğrudan birbirine zıt kelimelerle ya da zahiren çelişkili anlatım ortaya çıkaracak ifadelerin varlığı da dikkat çekecek orandadır.

1. Melamilerde Sessizlik, Suskunluk ve Beklemeye Dayalı Devingenlikler

Melamiliğin ortaya çıkışı ve onların sosyal hayattaki duruşlarıyla dikkat çekmelerini değerlendirmek için başka tasavvufî hareketleri de değerlendirmek gerekir. Çünkü Melamilerin hayat şekillerinde ve söylemlerinde esas dile getirdikleri şey, Hz. Peygamber’in hayat şeklini taklit eden bir anlayışa ilaveten başka tasavvuf ve tarikat anlayışlarına tepki üzerine kurulan bir sistem olmasıdır. “Melametiler’in kendilerini kılık-kıyafetleri, birtakım hususi faaliyetleri vs. ile diğer Müslümanlardan ayrı bir zümre olarak ortaya koyan sufilerin bu tutumlarını ‘riya’ alâmeti olarak telakki ettiklerini ve bu şekli tasavvuf anlayışına bir reaksiyon olarak ortaya çıktıkları düşünülür” (Türer, 1988: 60). Başlangıcını okuma ve tarihî gelişim sürecini değerlendirme yönüyle bakıldığında Melamet, Ahmet Yesevi dergâhındaki varlığıyla dikkat çeker hatta o zamanlarda bile tepki toplar. Yesevi en çok sahte sufileri tenkit etmiştir. “Sohbetlerinde ve şiirlerinde en çok işlediği konular Allah ve peygamber sevgisi, fakîr ve yetimleri korumak, dinî kurallara riayet, güzel ahlâk, zikir, nefis ile mücadele, kendini eleştirmek (melamet), ölümü düşünmek, manevî mertebeler ve bu mertebeleri aşmadan şeyhlik iddiasında bulunmanın kötülüğü gibi mevzulardı” (hzl. Tatçı, 2017:

15). Anlaşıldığı kadarıyla İslamî hayatın temel değerlerini anlatırken melamet yolu sufiyi en saf ve duru hâle getirenlerdendir.

Melamiler toplum tarafından bireye giydirilen kıyafete razı olmamakla dinî hayatlarındaki tercihlerini ya da özgürlüklerini ilan etmiş de olurlar. ‘Ben’lerini hangi vesile olursa olsun ifşadan uzak yaşayan Melamiler, söyleyerek veya dile getirmeden insan olma haklarından kaynaklanan gerekçelerle eksiklerini kapatma yoluna gitmezler. Toplum karşısında mevki kaybedip yaratan karşısında da eşref-i mahlukatlığı muhafaza etmek tercihleridir. Buradan yola çıkarak Melamiler, iman ettikleri konuların ana noktasından hareketle yaşayış şekillerinin usul ve esaslarına göre klasik geleneği takip ederek yeni görme, anlama ve anlatmaya dayalı şiir dili kullanımları da üretirler. Onların dilinde zahirden öte batını kasteden dil asıldır. “Zahirleriyle batınlarını, batınlarıyla zahirlerini kınamaya devam ederler. Seyrüsülûk metotları ‘halk ile tahalluk, Hak ile seyr’ yani halk içinde onlardan biriymiş gibi hareket etmek, fakat Hak’tan bir an bile gafil olmamaktır. İbadet ve taatleri ifa ettikten sonra hemen unutulur, çünkü onları unutmamak onlara değer vermek anlamına gelir; bu da kibir, ucb ve riyaya sebep olur. Zahirin ibadetlerle süslenmesini şirk, batının hâllerle süslenmesini irtidad saymak; kendilerine lütuf olarak verilen şeyi kabul etmeyip nefsi aşağılamak için onu zillet içinde talep etmek, başkalarının haklarını vermek, fakat hak peşinde koşmamak, nefis bir şeye çaba göstermeden sahip olmayı isterse onu o şeyi çalışarak elde etmeye yöneltmek, bu amaçla o şeye bir değer atfetmeyi ve ondan nefsin lezzet almasını önlemek, isyan da etse itaat de etse nefsi her halde itham etmek; taatlerden lezzet almaya engel olmak; Allah’ın kendilerine verdiği nimetleri her hâlükârda yüceltmek, kendilerinden kaynaklanan itaat ve amelleri küçük görmek, nefsinde bir varlık görmemek ve dolayısıyla bir iddiada bulunmamak, ilim hakkında konuşmayı, ilimle övünmeyi ve ehli olmayana Allah’ın sırlarını açıklamayı terk etmek; halktan farklı giyinmemek; hizmet ve hürmet edilmeyi hor görmek; kerametleri gizlemek, bunları istidrâc, Hak yolundan ayıran hileler olarak değerlendirmek; semâ, zikir ve ilim meclislerinde ağlamayı terk etmek, ancak hüznü elden bırakmamak; ilim ve işaretlerin incelikleri hakkında konuşmayı bırakıp emir ve nehiy sınırlarını gözetmek; insanlardan yardım istememek, duası kabul olunca üzülme ve bunu bir hile olarak görmek Sülemî’nin zikrettiği ilkeler arasında sayılabilir” (TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/melamiyye>). Manevi ilerleyişte kendilerine prensip olarak edindikleri gizleme ve gizlenmeyi, kınanma boyutuna kadar getiren Melami düşünce tarzının tarihî seyir içindeki çeşitliliğine rağmen, onlarda gizlenen asıl şey, ihlastır. Yapıp

etmelerinde kalplerin temizlenmesi için Hz. Peygamber'i ve Kur'an-ı Kerim'i kendilerine rehber alan Melamiler, her şeyi hakikat üzerine temellendirirler. "Melamilikte de ilk iş kalbi tezkiye ve tasfiyedir ki bu da mâniayı kalpten atıp orada yalnız Tanrı'yı konuk kılmaktır. Bu işe de (gönül paklama) denir. Bu gönül paklama işinde şeyh, yani başkan, namzet ile Tanrı arasında aracılık eder. Melamiler arasında evrad ve ezkâra rağbet makbul değildir. Onlar, keşf ve kerametlere de önem vermezler, nafilelerle ibadeti çoğaltmaya ve riyazete de lüzum görmezler. Onlar, isti'datları nispetinde hakikat üzerine yaptıkları sohbetlerden aldıkları feyzle yetinirler. Çünkü onlara göre her insan Tanrı adlarından bir adın mazharıdır ve ezelden ebede kadar o ad üzere gider" (Sunar, 1975: 19).

Melami muhitine mensup olanlar tarih içinde değerlendirilirken zahirde görünen hâl ve hareketlerinden yola çıkılarak maksatlı bakışlara maruz kalırlar. Oysa pratikte amelin ikmalinin 'niyet'lerdeki samimiyetle ölçülmesi gerektiği onlar tarafından da pek çok defa akd ve işaret edilir. "Halk nezdinde zındık olan Hakk nezdinde sıddık olabilir. Halkın menfur ve mevcudu olan Hakk'ın makbulü ve mahbubu olabilir. Bu durumun kaçınılmaz neticesi şudur: Halkın kınaması, Hakk dostlarının meşrebidir. Melamette kabul (ve makbul olma) alametleri mevcuttur. Çünkü melamette kurb, yani Allah'a yakınlık alameti vardır. Başkaları halk nezdinde makbul olmaktan ne kadar hoşlanırsa, melametiler de bilakis halkın merdudu olmaktan o kadar sevinirler" (hızl. Uludağ, 2009: 313). Melamiler, diğer insanlar gibi düşünülen ile yaşanan dünya arasındaki bağı, inandıklarının yükümlülükleriyle kınanma pahasına ortaya koyma eğilimindedirler. "Çünkü nefis, kabahat kalıbının üzerinde hodbinlik zarfıdır ki insanların şahadetiyle tespit edilmiştir. Çünkü nefsin kabı üstünde cehalet zarfı vardır ki ihtirasat ile tutulur. Bunun ilacı bizzat nefse karşı muhalefettir. İradesi, mücahedesi, muhafazası lev m iledir" (Hartmann, 2013: 340).

Melamiler halk arasında mümkün olduğu kadar sufiyane hâl ve tavırlarını nasıl gizliyorlarsa meselenin şiir dili cephesinde de yaşama şekilleri gibi söylemlerinde kelimeleri kullanma açısından da bir gizleme ve gizlenme tavırlarını devam ettirirler. Melami bakışın toplumla uzlaşamaz, tezatlık içeren tavırları bir noksanlık işareti değildir. Bu tezatlıkların şiir dilindeki söz dizimlerinde yer alması içsel bir tutarsızlıktan ziyade hayata bakış, inanç, iman gibi manevi/tinsel değerlerin azımsanamayacak değerde olması ve aynı zamanda bu değerlerin uygulamalı yol göstericiliğine sığınıldığında akla yatkınlığı da anlaşılmalıdır. Dolayısıyla yaşayış veya şiir dilinde zahire dayalı her bir gösterge onlarla tenakuz oluşturmaz, Melamileri hatalı

çıkarmaz. Anlaşılacağı üzere, tam aksine Melamilerin yaşayışlarındaki eylemler, yüzyıllardır şiirle de ortak duygu, yaşama şekillerini açığa çıkarır. İnançlarının göstergesi olan şiir anlatım dilleriyle doğrudan ve dolaylı anlatımların kabulünü ve yorumunu mümkün kılarak akılcı bir alan da açarlar. Esasında başkalarının düşünme ve yaşama anlayışına sahip olmadıkları için akılcı düşünme de Melamilerde tezatlığa dayalı ifade ediş, yaratılış gayesini idrak üzerine olduğu tespit edilir.

Bilinir ki, âlemdede her ne varsa zıtlarıyla beraber insanda da vardır. Zıt olan hakikatin aslının inkârı manası değil, farklı veçhesidir hatta asıl olana işaretler. O zaman zıddıyla davranıp yaşayıp ve söylemek öze göndermedir. Zaten Melamilerin düşünce ve hayat yapısını, duruşunu dirençli kılan ‘el çekerek’ yoksunluk hâlinde olmak dahası bir meskenet hâli değildir. Melami düşünceyle ortaya koyulan eserlerde görülen hayat şeklinin ötesinde; sanat için açıktan gizliye, tezatlıktan hakikate doğru uzanan “dil dil” şeklinde tanımlanacak bir usul benimsedikleri anlaşılır. Öyle ki, Melamilerin yapma edimleri gibi şiirde de inancın veya geleneğin doğrultusundan ziyade, kelimenin ilk anlamını yok sayan ve okunduğunda göreceliliğin karmaşasını iflas ettiren bir anlatım şeklinin varlığı görülecektir. Buradan hareketle Melamiliğin var olduğu şiir dilinde olumsuzdan olumluya, tezattan uyuma, yoktan vara doğru giden bir hareket ve dinamizm ortaya çıktığı açıktır.

İçtimaiyatta dinî değerler karşısında ‘kınanmayı’ göze alan veya kınanmaktan korkmayan Melamiler, hâlihazırdaki şiir dilini kullanmak ya da şiir dilindeki kelime anlamlarının düz ifade şekline maruz kalmak yerine, tıpkı hayat şekilleri gibi zıtlığa dayanan yer yer kendine mahsus ifade tarzı da geliştirirler. Genel dil kullanımında da, “Özel dil kavramlarından iki şey anlaşılır. i. Bir kimsenin yalnız kendi kullanımı için oluşturduğu, özneler arası olmayan ve bir dil topluluğunun konuştuğu dile ilişkin olmayan dil. ii. İster [i] deki gibi ister genel kullanımlı bir dille olsun, bir öznenin bir şeyi için, bir iç yaşantısı, bir duyumu, bir duygusu için olan deyimler” (Soykan, 2006: 122). Zihnin temsil etme gücünü de içine alan inanca dayalı uygulamaların tesiri ruh ve beden gibi ikicil daha önemlisi gönle ait zıt unsurları birleştirebilir. Kelime, kavram, imge veya mazmun farkı gözetmeksizin düzene, düzeltilmiş olana işaret eden Melami şiir dilinin varlığı, onların hayat tarzlarındaki temsile dayalı ve bir uçtan bir uca belirlenmiş eşiklerden geçişleri anlama açısından da önem arz eder.

Bu çalışmada Melami şairlerin şiir diline yansıttıkları *sessizlik*, *suskunluk* ve *bekleme* gibi olumsuzluk; zıtlık, yokluk ve yoksunluk gibi durağanlık ima eden kelimeleri Melami düşünce sistemine göre nasıl işlediklerine dikkat

çekilmektedir. Ayrıca kelimelerin bazı tasavvufî kavramlara işaret etmeleri hasebiyle de düz anlatımdan tezatlığa dayalı dilsel uyumla ilgili değerlendirme yapılmaktadır. Melami düşünce sistemini benimseyen şairlerin inançlarından kaynaklanan hayat şekillerinde ‘durma’yı çağrıştıran kelimelerdeki dinamizm üzerinde durulmaktadır. “Algı içeriklerini açığa çıkarmak için anlam/gönderim ikiliğe ihtiyacımız olduğu gibi inanç içeriklerini ya da dilsel sözcelerin içeriklerini açığa çıkarmak için de onlara ihtiyacımız vardır” (Recanati, 2022: 138). Melamilerin hayatlarının istikameti toplumsal kabulleri terk ile farklı eylem durumları icra ederken oluşan şiir dilinde ise yokluk veya olumsuzluğa dayalı yaşayışı ifade etme de bir güç gerektirir. Fakat bu güç daha çok teslimiyet üzerinde merkezlenir.

Riya ve gösterişten kaçmayı ve her nevi rütbeden uzak olmayı düşünce ve yaşayış sistemlerinin temelini alan Melamiler, bu bağlamda susmayı da nefislerinin hoşuna gitmeyen eylemlerden olarak icra etme temayülünde olmuşlardır. Susarak meramını anlatma konusu felsefe tarihi boyunca da ele alınan bir konudur. “Susmak kimi zaman düşünmeye başlamaktır. Bu durumda, susma ile yoğunlaşan ve yola giren felsefe, konuşarak, söyleyerek yol alır. Suskunun bir söylem biçimi olması, kaçınılmaz olarak ona bir anlamın atfedildiğini, dolayısıyla, ne kadar susku da olsa, örtük bir söz durumu olduğunu, susku ile bir anlamın kastedildiğini gösterir. Platon felsefesinde de suskunun engin kıyıları görünmeye başlar. Soru, cevap bulamadan geri döndüğünde, düşünme sözü bitirdiğinde, susku, yeni yolları, yeni yolculukları esinler. Tanrı’ya, ‘İnsan, senin hakkında ne söyleyebilir ki? Hiçbir şey; çünkü suskudur en güzel konuşan’ diye yakaran Augustinus da suskunun bir başka sayfasını açar. Zira dünyasal dil, aşkın (transcendent) olanı kavrayacak nitelikte değildir. Sükût, sözün ve söylemenin devamıdır. Bir tür cevap vermek, bir tür cevap beklemektir. Bu nedenle doğada sükût yoktur, sessizlik vardır. Suskunun olabilmesi için, sessizliğin bilince değmesi, zamanın bilinçle mayalanması gerekir. Bu nedenle insanın suskunluğu ile doğanın suskunluğu birbirinden farklıdır. Doğa sessizliktir ve konuşmaya niyetlenmez ama insanın konumu, konuşmak, dinlemek ve dile getirmek üzere kuruludur” (Daşdelen, 2016: 77-78-82).

Susma eylemi, bir şekliyle konuşmanın habercisidir. Söyleyecek sözü olmak susma eylemi ile temellendirilir. Susma edimi, konuşmak kadar sonradan varlığını gösterecek dilsel hareket unsurlarını barındırır. Konuşmak ve eylemek biraz da susmakla ilgilidir. İnanca dayalı susku ve ardından gelen eylem/eylemsizlik varlığın anlamlandırması ile doğrudan ilgilidir. Susmak dil bilimci veya felsefecilere göre konuşmanın tam tersi olarak dinî

bir tevazu değil adeta hayatın içinde bir edimdir. Oysa tasavvufî manada murakabe hâli mutasavvıfın susarak bir çeşit eylemsizlik durumu sergilemesidir. Fakat bu eylemsizlik durumunda olanın zihni, gönlü, ruhu ve dahi zikri bir hareket hâlinindedir. Çünkü susmak önce duymak ardından susulanla ilgili hareket etmek içindir. Bir beklenti üzerine olsun ya da olmasın murakabe halindeki *yapma* ve *etme* edimindeki iradesi kapalı değildir. Melami şairler *hamuş*, *susma*, *samt*, *sükûn* gibi tasavvufî kelime ve kavramları kullanırken yine bekleme gibi olumsuz hâlleri ifadelerin devinim değeri olan kelimelere de işaret ederler. Bu anlatımın gerisinde sabır, dua, zikir hatta vecd ve istiğrak hâline kadar uzanan bir liyakat bağlamında değerlendirilebilir.

Yunus Emre'nin şiirlerinde bağlaçlarla birbirine tezat teşkil eden isimleri bir arada kullanması kelimeleri hareketsiz bırakmak yerine devamlılığı olan eylemleri hatta müteaddit hareketlere davet gibi görülür. “Susmanın bir hâl ve makamı vardır. Makam, sâlikin varlıklarda konuşmayı yaratan Hak'tan başka konuşan görmemesidir. O her şeyi yaratan Allah'tır. Kul, özü gereği susan dolaylı olarak konuşandır. Susmak (bir şey yapmamak anlamında) olumsuz bir nitelik olduğu için, tenzih niteliğiyle sınırlı bir makamdır ve hükmü insanın dışında gözüktür; batınında ise susmak geçerli değildir. Çünkü batını Allah'ın tesbihini söyler. Öyleyse (mutlak anlamda) susmak imkânsızdır. Konuşulan konu, örfte bilinen susma hakkındadır. Farz ya da Allah'ın zikri olmaksızın, susmasına konuşmanın girdiği kimse susmamıştır” (hızl. Demirli, 2006: 206). Bakıldığında Melami zihniyetine mensup olanların hayata dair bazı temel hususlarda düzensiz hâlleri sergilemeleri kendi içinde bir düzene işaret eder. Şair, zıtlıklar üzerinden bir yapaylık gösterme ya da eylemlerinde edilgenlik yerine, Allah'a teslim olan Melamilerin duruşlarında hüznlenen, Allah ile kurbiyeti daim olan bir duruş sergilerler. Şair kötüyü de üzerine çekmekte bir mahzur görmese bile, esasında hâl makamında tevekkül, sabır ve rıza gösteren bir dervişin hürmetli duruşuna şahit olmaya kapı aralar. Ayrıca şairin dilinde bir şikâyeti yoktur, gönülden teslimiyeti vardır. Şairin ilk mısırada susmaya, kendinden geçmeye, habersizliğe dair ifadeleri dikkat çeker. İkinci mısırada ise tam tersi eylem, emek, zamana dair süreçlerle elde edilecek kavram ve kelimeler öne çıkar:

Geh dönüp hâmuş olam bî-hûş olam serhoş olam
Söyleyem destan olam hem bâğ u hem bustan olam (Yunus Emre, 164/1)

Tasavvufî manada susma, içe kapanmak manasına gelmez. Susmayı tercih etmekle Melamiler toplum nezdinde rütbe ve itibardan feragat etme inancındadırlar. Esasında susmak insanın özsel bağlarıyla iletişime

geçmesidir. Zaten susmak ârifliktendir. “Derler ki: Âşık sustuğu zaman helâk olur, (o sevgilisini zikretmelidir.) ârif sustuğu zaman (yüksek hâllere) mâlik olur” (hızl. Uludağ, 2009: 216). Mühür hazineyi korur veya fermanların altına imza edilir. Beyitte geçen hamuş lafzına mana veren ruh vahdet ile ilgilidir. Susmak bir makamdır. Fakat şairde olduğu gibi Melami susarken aciz bir halde değil, âlem-i misalden yola çıkarak hayret makamındadır. Onun suskun hâlini çözecek olan da yine gökyüzünde O’nun varlığına işaret eden hareket hâlinde ve en mükemmel surette yaratılanlardır. Şair inancın getirdiği vecd ile ilk bakışta durağanlık ifade eden kelimeyi öne çıkarsa da ikinci mısradaki mühür açmak ve vecdin bir boyutundaki kelime kullanımı iki yönlülük, ardından inanca dayalı eylemi veya hâli işaret edecek boyuttadır:

Mühr urdı lebün agzuma kim eyleye hâmûş
Ey meh nideyin mühri açar mihrün idüp cûş (Hamdullah Hamdi, 71/1)

Nabi susma makamının, ihlası ifade etme açısından en mühim değer olduğunu belirtir. Gönülden gelen bağlılık ve samimiyeti ifade etmek için hâl dili, ibadet ve riyazet de lazımdır. Kısacası ârifler bilir ki, ‘marifet sözden ziyade sükûta yakındır.’ Bunun için de yine gönlü temiz tutma ruhsal, zihinsel hatta harekete dayalı olanlarla bir olmalıdır:

Gönül murâdun ise itmek imtihân-ı hulûs
Hamûşluk kadar olmaz sana nişân-ı hulûs (Nabi, 362/1)

Nabi gazellerinde rind tavır sergiler. Şair zahidleri ötelirken her vesile ile rindleri takdir eder. Ney niyaz hâlinindedir, af dileme makamındadır. Şairin suskunluğu ney gibi vatanından koparılmamanın verdiği ıstıraptan kaynaklanır. Neyin sesi içten içe inler şairin de suskunluğu görünüştedir. Fakat kavuşma günü için Melami zihniyetinde olan şair heyecanlı ve coşkuludur. Bunun için de belli ki yapıp etmelerinde kendinden geçmiş ve son derece sabırsızdır. Beyitte suskunluk kendi içinde sorgulamaya, arayışa, özleme velhasıl bir harekete işaret eder. O zaman vecd halinde susan insanı durağan saymak mümkün değildir:

Zâhirde gerçi ney gibi hâmûşlardanuz
Ammâ hevâ-yı vasl ile pür-cûşlardanuz (Nabi, 332/1)

Canlı cansız her şey, Mutlak Hakikat’in esmasına işaret eden tecellilerdir. Dudak susabilir, ama hâl diliyle zikir durmaz. Bu zikri kalem, suskun dudağın vekili olarak devam ettirir. Neticede suskunluk yine hareketli bir durumda kalemin ucundan dökülenlerle mukabele eder:

*Âsârımı sahayîf-i âfâka neşr için
Hâmem vekîlidür leb-i hâmuşumun benüm (Nabi, 521/3)*

Tecelliye idrak ilm-i İlahi ile mümkündür. Bu makama çıkmak da dünyada görülen bütün sebeplerden hareket etmektir. Gizli ya da açık imanın kemale ermesi için bakmak, görmek ve tefekkür etmek gereklidir. Bu hâller, mürşit-i kâmillerin hâllerinden olarak hayrete vesiledir. Çünkü o zamanlarda Mutlak Hakikat bütün tecellileriyle ‘kulda konuşur’, bu hâl, tıpkı şairin beyitte suretlerin ayan olup susmayı ifade etmesi gibidir. “Kul kendinde yaratılan ile hareket eder. Öyleyse kulun mutlak susması geçerli değildir” (hızl. Demirli: 2006: 206). Kısacası zahirde susma batında geçerli olmamıştır. Şair de bu durumu yine zahire yansıyan mısralarındaki susma ve eylem gerektiren ifadelerle gösterir:

*Sûret misâl yâri görünce hamûş olur
Tenhâda dil ne mertebe hâzır cevâb ise (Nabi, 726/4)*

Vahdeti idraktaki lezzet, söz ile ifadesini bulmaz. Tekliğin varlığından cümle âleme dolan şeyleri temaşa etmek kulun acziyeti ve sonradan gelecek olan hayret makamının verdiği suskunlukla nasip olacaktır. Melami meşrep zaten söz ile kurtuluşa ereceğini düşünmez ve buna göre yaşamaz. Onlarda sohbetin hâli sükûttur. Sükûttan öğrenilecek çok şey vardır ve sükût konuşmaktan çok şey öğretir Melamiye. Tasavvuf ruha sükûn bahşeden bir hâldir. Susmak bazen güç bazen de beklemekle özdeş olarak düşünülebilir. Anlaşılan odur ki, hüznün takvalı ve üzüntülü kalplerde ve umut ufkunun açıcısı yani aydınlatıcı konumunda olur. “Samt hâli, vahiy türlerinden birinin makamıdır. Samt, yani verimli sükût Tanrı bilgisini getirir insana. Esas samt, kalbin her türlü düşünceden, boşaltılmasıdır. Melami’nin niyetine coşku veren de hayretten kaynaklı susmadır. Lüzumlu lüzumsuz konuşmalar suskunluğu meşk etmeye mânidir. Burada dikkat çeken husus, şairin bunu anlatmak için kullandığı tezat kelime ve kelime gruplarıdır:

*Hâlümüz bilmez bizüm vâ’iz kalanlar kâlde
Samt-ı hayret özge vâdî vecd-i hâlet gayridur (Gelibolulu Ali, 337/4)*

“Mevlevilerle Melamilerin, ta evâilden beri çok sıkı münasebetleri vardır. Diğer tarikatlar, Melâmîleri umumiyetle tezyif ettikleri hâlde Mevleviler, Melamilerle bağdaşmışlardır. Mevlana’da ve bilhassa Şems’te Melamet neş’esini görmemek gayrikabildir” (Gölpınarlı, 1931: 25). Suskunluğun kendi içinde bir hareket sakladığını belirten şair, onların hâllerini cisimleşmiş konuşmaya benzetir. Sohbetlerinin sıcaklığı susma eyleminden kaynaklanır. Susan derviş ve müritlerin zikir hâllerinde Melami sufiliğinin

alametlerinden biri görülür. Çünkü bu suskunun içinde en güzel sohbet bir şekilde cisimleşmiştir:

*Âlem-i samt içredir germiyyet-i sohbetleri
Gûyiyâ nutk-ı mücessemdir gürûh-ı Mevlevî (Şeyh Galip, 315/5)*

Etkin olarak yaşanan hayat hareketsizliği kabul etmez. Hatta var olma süreçleri hareketsizliği yok sayar. “Varlık, hareket, mekân, süre boşluğu kabul etmez; bunlar yokluk, durma, nokta, an tarafından yok sayılamaz; ya da en azından bu yok saymalar olumsuzlama, yadsımak dolaylı ve sözlü, yüzeysel ve geçici kalmaya mahkûmdur” (Bachelard, 2020: 22). Melami meşrep şairler eserlerinde bilhassa, ‘bekleme’ veya ‘durma’ üzerine çok sayıda redif kullanırlar. Şiir diliyle bu durma ve beklemede inancın işaret ettiği gizli bir hareket, ritim söz konusudur. “Ritim, bir biçimi yeniden kurarak, çoğu zaman bir maddeyi, bir enerjiyi yeniden kurmuş olur. Örneğin, ‘biten bir müzik, kendi yarattığı enerjileri durmaya sürükler. Çoğu zaman, bu durmanın içine, yakalamış ve kendisiyle birlikte sürüklemiş olduğu yabancı kökenli enerjilerin birçoğunu da getirir’. Bir durma felsefesi hem biçimci hem de vesileci (occaionanaliste) olan ve zamanın isteklerinin tam ölçüsünü veren bu nedenselliği ne kadar düşünse azdır” (Bachelard, 2020: 146). Her bekleme karşılık arar. Bir iletişim aracı olan şiir dilinde her zaman görülen veya yazılanın ilk anlamının ötesinde ikincil hatta üçüncül anlamlar, göndermeler söz konusudur. “İletişimde bulunan kişi ikincil niyetin gerçekleşmesinin normalde birincil niyetin gerçekleşmesini beraberinde getirdiğini bildiği ölçüde ona iki niyeti de içeren genel niyet atfederiz. Belli bir E etkisini elde etme şeklindeki birincil niyet olmadığı gibi bu birincil niyeti muhataba bildirme şeklindeki ikincil niyet de değil, muhatabın bu niyeti bilmesini sağlayarak E yi elde etmenin karmaşık niyetidir. Burada bu niyet şeklindeki sözcükler sadece birincil niyete değil, söz konusu karmaşık niyetin bilinmesiyle E etkisini elde etme şeklindeki karmaşık niyettir. Demek ki iletişimsel niyet karmaşık (hem birincil hem ikincil niyeti içerir.) olduğu gibi dönüşlüdür (reflexive) dir” (Recanati, 2022: 78). Modern dil düşünce sisteminin yanında tasavvufî düşüncede de niyet ve niyete dayalı eylem dikkat çeker. Melamilerin hayat tarzı ile niyetin bu bağlamda şiirlere yansımaları benzer niteliktedir. “Onlar, amellerini başka şeylerden arındırırlar. Bu nedenle kendilerine niyet sahipleri denildiği gibi başka özellikleri nedeniyle Melami ve sufiler de denilir. Onlar hacili, himmeti, azmi, iradeyi ve kastı bilir. Bütün bunlar niyetten önce gelen hâllerdir. Niyet ise, fiil başladığında insanda meydana gelen şeydir. Bu anlamda niyet, ilahi şeriatla dikkate alınan şeydir. Bu nedenle onlar niyeti araştırır. Niyet, ihlasın ilgili

olduğu şeydir. Onlar niyet ve huzur olmaksızın yürüyemez, adım atamaz ve oturamaz” (hızl. Demirli, 2006: 142-161). Melami düşüncesinde bekleme kavramı temsil edilen inancın bütünü kapsar. İnsan algısından başlamak üzere niyetler, düşünceler teslimiyetle buluştuğunda mısralardaki zıt kelimeler ve olumsuzlama kendi içinde bir eklemlenmeyi işaret edecektir.

Tasavvufta derviş mürşit münasebetinde eşikte beklemek bir umudun, sabrın, imanın, tefekkürün dahası o eşikten içeri girebilme gayretinin göstergesidir. Bu bağlamda aşk da içinde kırk yıl da gerektirse beklemeyi besleyen bir hâldir. Klasik Türk şiirinde mazmun ve metaforların ayrıcalıklı bir yerinin olmasının yanında redifler de yüzyıllar içinde kastedilen mana ciheti ve bağlı bulunulan düşünce sistemini ifade açısından tekrar edilen kullanımıyla özel bir yerdedir. Beklemek ya da bekleriz redifi de bilhassa Melami meşrep şairlerce içinde çileyi, hüznü, sabrı ve dahi içinde fırsat kollanan hareketi de barındıracak şekilde sıklıkla tercih edilenlerdendir:

*Aşıkuz dervâze-i şehri melâmet beklerüz
Zâhid-âsâ sanma kim küy-ı selâmet beklerüz (Hayali Bey, 201/1)*

*Bîşe-i gam şîriyüz deşt-i mahabbet beklerüz
Ya 'nî âhû-çeşmler saydına fırsat beklerüz*

*Şehr-i cânı seng-i mihnetle gam itmişdür hisâr
Nâlemüzle biz beden burcında nevbet beklerüz*

*'İşk şâhı sine sahrâsına kurmuşdur otag
Biz sipâh-ı derd ile râh-ı mahabbet beklerüz (Emri)*

Şiir, insanın zihin dünyasındaki hakikatlerini yüzeyselden öte inanca, ruha ait olanları öne çıkarmakla da vazifelidir. “Şiir yapar. Şiir şairini bulduğunda, hayat ve dünya da silinmiş belleklerine kavuşur yeniden. Şiir ilk önce şairi, kendi şiirini ve şairin kendisini yapar” (Muharrem, 2002: 30). Melami şair, kendi hâl dilinden eminliğini meçhul bir beklemeden öte eyleme dayalı vazifeleri bir bir sıralayarak aktarır. Evvela, bekleme eylemi Fuzuli’de serhat boylarında nöbet tutan askerın vazife bilinciyle eş değerdir. “Ey iman edenler! Sabredin, kararlılıkta yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun (birbirinize dayanıp bağlanın), Allah’a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz” (Al-i İmran 200). Düşmanın vatan toprağına ayak basmaması için nasıl nöbet tutulursa insan nefsinin de kirden, işgalden muhafazası gereklidir. Bunun için açık bilinç ayrıca samimi bir ruh, dikkat, özen hatta strateji kısacası ruh ve beden olarak hareket elzemdir. Esasında zahirde miskin, tembel olarak nitelendirilen mutasavvıflar özelde de Melamiler sabır, teslimiyet ve siddet içinde yaşarken nefisleriyle mücadele

halindeyken hareketsiz değil tam tersine ferdi veya içtimaî olarak içine girdikleri sıkıntılar karşısında âdeta bir çıkış kapısı için mücadele verirler. Kısacası Melamiler için salih amellerin en önemlilerinden biri beklemek ve sabit bir hal gibi sabrın içinde çokça gayreti besleyerek harekete geçirmektir:

Nice yıllardır ser-i kûy-i melâmet bekleriz

Leşker-i sultân-i irfânız velâyet bekleriz

Suret-i dîvâr ediptir hayret-i aşkın bizi

Gayr seyr-i bağ eder biz künc-i mihnet bekleriz

Yattılar Ferhat ü Mecnun mest-i câm-i aşk olup

Ey Fuzûlî biz olar yattıkça sohbet bekleriz (Fuzuli, 123)

Bilinmeyen beklemek zor ve şüphe doludur. Fakat bilinen ya da iman edilene beklemek içinde hazırlığı, sabırsızlığı içerir. “Melâmet ehli, Hakk’ı daima hatırda tutmaya ve onun türlü tecellilerini temaşa hâlinde olmaya “gönül beklemek” derler. Gönül gözetmek ve gönül kırmamak tasavvufun ahlaki yönünü ifade eder” (Kurnaz, 2022). Melami düşünce sistemine göre şiir kaleme alan şairler, murakabeye dayalı hâllerini farklı mecazlarla ifade ederken gönüllerinin içine düştüğü ayrılık acısını, sükûtu ya da eşikte beklemeyi huzur ve itminan duygusu içinde ifade ederler. Burada da beklemek kelimesi fiil olarak durağanlığın göstergesi olmasına rağmen mürşit zahiren ve batınen hep hareket hâlinindedir:

Beklerüz gam-hâne gencin bî-hayâl-i la’l-i yâr

Bir harâb-âbâd içinde kalmışuz bî-nuql u zâd (Gelibolulu Ali, 5/5)

İmtizâcı severin ben seg-i kâyunla senün

İşgün beklemeyi hubb-ı vatandan bilürin (Gelibolulu Ali, 1144/3)

Klasik Türk şiirinde imgeye dayalı anlatımlarda soyut ve bilinmeyenler üzerinden, hayata dair olanları birer bilgi nesnesi yapmadan inancın göstergesi şeklinde kullanıldığı görülür. Bu kullanımlarda beyitlerdeki zıtlıklar dikkat çeker. “Tasavvufun esasını kavramlardan ziyade amellerin belirlediği hesaba katılırsa, zıt kavramlar yalnız sözlük ya da terminolojik anlamları bağlamında bir zıtlıktan öte, sufilerin buldukları coğrafyadan duygusal tutumlarına, dinî düşüncelerinden ruhi tekâmül derecelerine kadar pek çok farklı faktörü de bünyesinde barındırmaktadır” (Uyar, 2021: 280). Melamilerde zıtlıklar, anlamsal değer olarak ya sade kelime kullanımı ya da mecaza dayalı göndermelerle gün yüzüne çıkarken aslında eylemsel olarak şairin hem kendi hem de şiiri okuyanların kendi zamirlerini tanımlarına da

kapı açar. Olumsuzlama ifade eden zıtlıklar, nefsi cilalamak yerine tefekkür halindeki mütevazı olan insana işaret eder:

*Bahr-ı aşka düştün ey dil lezzet-i cânı unut
Bâliğ oldun gel rahimden içtiğin kanı unut*

*Verdi rihletten haber mûy-i sefid ü rûy-ı zerd
Çihre-i handâni vü zülf-i perişâni unut*

*Çekme âlem kaydını ey ser-bülend-i fakr olan
Saltanat tahtına erdin bend ü zindâni unut*

*Levh-i hâtır sûret-i cânâna kıl âyine-dâr
Anı yâd et her ne kim yâdında var anı unut (Fuzuli, 45)*

Melamet, sahabelerin tercih ettiği bir sufi anlayış ya da Hızır'ın ayette geçtiği gibi Musa Peygamber'e öğrettiği ilk şey (Kehf, 60-80) olarak telakki edilebilir. Melami şairler de inançlarının fitratı gereği riyadan uzaklıklarını ve boş bir dava üzerine olmadıklarını huzur-ı İlahi'deki fani şeylerden tecrit edilen kalplerini yaşam şekillerinde, başkalarına tezat gelen hâllerle gösterirler. Şiir, şairinin kimliğini ortaya koymanın yanında, gönül havuzunda buluşanların ortak dili haline de gelir. Bunun yanında bir şiir sadece belli kimlik bileşenlerini ortaya koymakla da memur değildir. Fakat tasavvuf kültüründe ve özelde de Melami düşüncede kültürel değerleri ifşa etme noktasında birer bulgu ya da en azından iz olabilmektedirler. “Şairin şiire ait künye olarak okunması bir ikilik arayışı demektir. Ne yaşamın kendisi bir şair eskizi yapar ne de şiir bireysel bir iç tarihtir” (Muharrem, 2002: 37). Melamet ehli olan şairler de birbirine zıt kelimeleri şiirlerinde kullanarak zahirdeki hâlleri ile manevi dünyalarını yansıtan ayrılmaz bir birliktelik oluştururlar. Anlamsal değeri zıtlık olan kelimeler bir arada varlık göstererek Melamileri tanıma ve tanımlama anlamında şiirler derinlikli yapı arz ederler. Şairler bazı mısralarında doğrudan Melami olduklarını bildirirler ya da Melamiliğe övgü dolu sözlerle yaklaşırken hem içinde buldukları hâlden memnun olduklarını hem de maksatlarını, yaşama şekillerini anlatmak isterler. Bunun yanında eylemsel olarak da Melamilerin aşkla, rezil olmakla zihniyetlerini ortaya koydukları görülür:

*Ey melâmet hânkâhında murâdın gözleyen
Nâ-murâd olmayan olmaz mürşid-i ışka mürîd (Usuli, 15/6)*

*Işk şehrinde melâmet ehlinün sultânlığın
Sen de bî-nâmûs u bî-âr olmayınca bilmedün (Usuli, 76/5)*

Ey selâmet ehli ol ruhsâra bakma zinhâr

İhtirâz eyle melâmetten men-i rüsvâyâ bah (Fuzuli, 58/3)

Melâmet oduna yandın Fuzûlî çık bu âlemden
Terahhum kıl revâ görme ki âlem oduna yane (Fuzuli, 251/7)

Biz melâmî zümresiyüz sun 'umuz matbû' değil
Zâhidâ zâhir-peresti ürküdür etvârımız (Gaybi, 48/18)

Ne melâmet gibi bir künc-i selâmet bulunur
Ne nedâmet gibi eğlenmeğe âlet bulunur (Hayreti, 176/1)

Biz sâkinân-ı gûşe-i fülk-i felâketüz
Biz âşinâ-yı lücce-i bağr-ı melâmetüz (Hayreti, 191/1)

Süfîyâ ol sen selâmet câme-i sâlûs ile
Ben melâmet hurkasiyle olmuşam rüsvâ-yı dost (Hayreti, 93/3)

Aşk ile meydâna bî-pervâ girer miydüm eger
Halka-i dâğ-ı melâmetten zirih-pûş olmasam (Nabi, 536/4)

Ham itdi kadüm hem-çû kemân bâr-ı melâmet
Çün tîr-i hedef tende ıyân hâr-ı melâmet

Feryâduma mâni mi olur tane-i ağyâr
Efzûnter ider şevkümü güftâr-ı melâmet (Nabi, 32/1-5)

İtdün yirüni rehğüzâr-ı seyl-i melâmet
Ey hâne-i sâ mân dahi âbâd olmazsın (Nabi, 624/3)

Biz melâmet ile şöret alırız mansuruz
Seyr-i cânân ile meşgul oluruz mağfuruz (Ergüneş 144/1)

Şahrâh-ı melâmetten gezen ehl-i vefadan
Dûr olma nasip ister isen kenz-i hafâdan (Şemsi, 85/1)

2. Tezatların Anlamsal Zenginliğinde Melamilik

Dil, bir kültürün olduğu kadar yaşam şeklinin de yansıtıcısıdır. Bunun yanında dildeki kelimelerin doğrudan kullanılmaması kelimelerin çoklu gösterici tesirinden haber verir. “Allah karşısında sürekli kendilerini kınar ve nefisleri aslına kendisiyle sevinecekleri ihlaslı bir amel görmezler. Bu davranış öğrencilerini terbiye etme amacına matuftur. Çünkü amellerde sevinmek amelin kabulünden sonra olabilir” (hızl. Demirli, 2006: 37). Tezatlara dayalı anlatım Melami şairlerin hayat tarzlarında olduğu gibi, mısralarında da uyguladıkları tezatlar esasında kulların birbiriyle çatışması, üstünlük arayışları ya da Melamilerin gösterişleri değil, batında kendi içinde bir düzene hatta kulun Allah karşısındaki yerine işaret eder. “Melametiler

halktan gizlenmek ve şöhret âfetine yakalanmamak ister. İrfan mektebinde iman, aşkın sirayet etmesi, işrak ve iç dünyanın açılması temelinde hâsıl olmaktadır. Bu iman, bilim ve felsefenin çöllerinde avare dolaşmaktan türeyen imanla asla mukayese edilemez” (Seyyid Yahya Yesribi, 2010: 171-172). Melamilerin toplum yapısına tezat teşkil eden hayat şekillerinde yani vazgeçişlerinde kibrin asla yer almaması dikkat çeker. Zıt kavramların ve dahi tezat hâllerin Melamet meşrep sufi şair nezdinde tutum farklılığına yol açmadan ortak bir sürece evirildiği görülür. Zıt kelime ve kavramlar aynı beyitte yer aldığı bazen terminolojik zıtlıklar olmanın yanında bazen de birbiri ile sıkı bağ içinde olan hâl diline dair tasavvufi hayatı ve disiplini ifade ederler. “Farklılığı daha önce olanın ise inadı daha güçlüdür. Dolayısıyla olumsuzun inadı daha güçlüdür. İnadı daha güçlü olan ise zıttır. O hâlde olumsuz zıttır. Şeylerdeki zıtlığın kendisi, inançlarda zıtlığı zorunlu kılmaz; aksine inançlarda zıtlık olabilmesi için şeylerin birbirini nefyetmeleri gerekir” (İbn-i Sina, çev. Türker, 2014: 153).

Hakikatte inanç sistemlerinin eğretilmelerle tarif ve tasnifi yetersiz kalacaktır. Şiir diliyle ifadede soyutluğun göstergesi ruhsal boyut, inanç sistemlerinin kendi içindeki gerçekliğiyle örtüşür. İman edilenin kaynağı ve iç deneyimler melamet hayat şeklinin özüne işaret eder. Toplumun genelinin bakışına ters bir söylem olan dert, bela ve afetten zevk almak Melami söyleyişle örtüşür. Melamet düşüncesini hikmetlerinde öven Ahmet Yesevi’den başlamak üzere şiirdeki sözü kullanma ve hayat şeklinin tezatlığı birbirine özel bir uyum arz eder. Âşıkların dert ve bela içinde olması kendi içlerinde imanî yönden bir doyum veya huzuru yakalamada gizliden icra edilen iyiliklerin, huzur ve hazzın da işareti olur:

*Âşıklara derd ve belâ âfet gerek
Hakk’dan yakınarak cân vermeğe râhat gerek
Melâmete, ihanete tâkat gerek
Tâkat eylemeden Hakk’a âşık olsa olmaz* (Ahmet Yesevi, s. 247)

*Bir hümâ-yı lâ-mekânam âşiyânım yok benüm
Sidre-pervâzam bu kevn içre mekânım yok benüm*

*Bir zamân âsâyış etmem ‘âlem-i nâsûtta
Lâ-mekân-seyrem mekân-ıla zamânım yok benüm* (Beyani, 558/1-2)

*Başumda müy-ı jülîde tenümde taze dâğım var
Melâmet mülkünün sultâniyem tûğım otağım var* (Hayali Bey, 169/1)/

*Künc-i mihnetde bana gussa vü gam yâr yeter
Gönlümi eglemege mûnis ü gam-h’âr yeter* (Hayreti, 112/1)

- Ehl-i ışka küfr ü îmân bir olur*
Vasl u hicrân derd ü dermân bir olur (Hayreti, 115/1)
- Bilmezem keyfiyyet-i ışkı nice şerh eyleyem*
Her kime keř eylesem esrârumı hayrân olur (Usuli, 23/4)
- Çün gelür her dem hayâlün görmege ben hasteyi*
Bulmasam ey gözleri bîmâr sıhhat kâşkî (Usuli, 139/4)
- Gel řol gedâya ‘ür diyü hor bakma kim*
Dârü’l-bekâya iriřecek pâdiřâh olur (Usuli, 19/3)
- Tâc u teřbih u ‘asâ bâzârına irdi kesâd*
Rind ü rüsvâ vü melâmet bâde-nûřân devridür (Gaybi, 27/8)
- Kıblemüz pâkdür âlûde-sülûk olsak da*
Menba’ı sâf u ayağı bulanık suyuz biz (Nabi, 301/2)
- Lâ’ubâlilik ile gerçi ki meřhûruz biz*
Çâre ne terk-i riyâ itmege me’mûruz biz (Nabi, 316/1)
- Ne denlü halk beni gıybet itse memnûnum*
Bilâ-tekellüf-i sâbun u âb u pâk olurum (Nabi, 522/4)
- Ümmîd-i neřvedir bize hep derd-i ser viren*
Fikr-i safâda olduğumuzdur keder viren (Koca Ragıp Paşa, 1989: 140)
- Yoka var derse bir insan onun var sandığı yoktur*
Yoka var der vara yok der hakikat niydüğün bilmez (Şemsi, 143/4)

Sonuç

Dini ameller insanın ziyneti gibidir. Dertli olmak, gönlü güzel olmak veya ben’den geçip ene’yi aşmak üsve-i haseneye doğru giyilen süslerdendir. Fakat karakter sahibi bir insan olarak dinî hayatı ideal olarak kimin yaşadığı bilinmemektedir. Bununla birlikte kişisel tercihler veya alışkanlıkla da din yaşanmaz, ibadet yapılmaz. Çünkü dine dayalı bir gelenek olmamalı hele iktidar hiç olmamalıdır. Melami meşrebe mensup olanlar ise itikatlarınca lev m yani kınanmak üzerine dini hayatlarını yaşarlar. “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah’ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah’ın lütfü geniştir; O, her şeyi bilir” (Maide, 54). İlahi kelamın işaretiyle bir ödül, övgü, saygı görme temayülü, isteği olmadan Melamiler bütün yapıp etmelerinde gösterişten uzak yaşarlar. “Melametinin

baş kaygısı, gösterişli bir dindarlık sergilemesinin benliğe aşırı düşkünlüğe neden olup en sonunda da kendinden memnun olmaya yol açacağı, dolayısıyla da mümini Tanrı'dan uzaklaştıracağı korkusundan ötürü iç durumunu başkalarından gizlemektir. Toplumsal ve yasal kabul edilebilirlik sınırlarını bile geçerek kendilerinin toplum tarafından kınamalarını ardından da dindarlığının gerçek doğasını izlemek için gösterdiği özenli çabadan ötürü idi. Ancak, Melametinin baskın kaygısı kendi çevresinde bir tanınmazlık örtüsü örme çabasıyla toplumla kaynaşmak olduğundan bu tür sınır aşmanın da sırları vardı. Bu bakımdan Melametilerin aynı giyim, donanım, ayin ve âdetler edinmeyi reddetmesi çok anlamlıydı. Gene bunun gibi Melameti kendi yaşamını kazanmaya özen gösterir, yalnız sadaka ve zekâtla yaşayan Sufilere küçümseyerek bakardı” (Karamustafa, 2007: 47). Onlar için mühim olan Allah'ın huzurunda kınanmamaktır. Melamilerin hayat şekillerindeki her şey ayata göre ve Allah emrettiği içindir. Melami düşünce sistemine göre, ameli amel yapan niyettir. Melamiler, irade beyan ederek ibadet ederken halkın kültürel değerlerinin onlara uymadığı açıktır. Melamilerin geleneksel duruşla dinî hükümleri ayırdıkları açıktır. Ayetin ifade ettiği şekliyle Allah'ı görür gibi, sünnetleri bilerek ibadet etmek esastır.

Melami düşünce sistemine mensup şairler eserlerinde de yaşam şekillerine yansıyan zıtlığı kullanırlar. Şairler, Melami düşünce sistemini yansıttıkları şiirlerinde kurulu düzenin tersine zıtlığın sistematiğini eserleriyle göstererek bu düzenden hoşlanmadıklarını da belli ederler. Her ne kadar bireysellik var gibi algılansa da Melami meşrep şairler tezatlıklarında İlahi kelamı delil gösterirler. Onlar şiirlerinde tezat kelimeleri kullanırken bireyselliklerinin yanında aşk ve coşku ile teslimiyetlerini gösterirler.

Melami şairler *beklemek*, *unutmak*, *susmak* gibi durağanlığa işaret eden kelimeleri aynı beyitte kullanırken bir taraftan da zihinsel, ruhsal devinimleri hissettirirler. Melami meşrep olanların ne kadar dışarıdan topluma ters yaşayış şekilleri ayıplanıyorsa şairler şiirlerinde kullandıkları ifadeler ile de aynı tezatlığı gösterebilmektedir. Fakat Melami meşrep şairlerin alçak gönüllü olmayı, 'yolda olmayı', tefekkürü, zikri dolayısıyla hareketi sessizlik, sükûn, samt, hamuş gibi kelime ve kavramlarla anlatabildikleri görülmektedir. Benzer şekilde zıt anlamlı kelimeleri aynı beyitte kullanarak hem zıtlığa dayalı daha çok olumlama içeren bir uyum ortaya koymuş hem de hayat şekilleriyle bağlantılı olarak zıtlığın sağladığı anlamsal imkânlarla hayat tarzlarını da yansıtmış olurlar.

KAYNAKÇA

- Abdülkerim Kuşeyri (2009), *Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risalesi*, Haz. Süleyman ULUDAĞ, Dergâh Yayınları, İstanbul, s.313.
- AYKUT, A. Sait Aykut (2006), “Hilyetü’l-Ebdal: Ruhi Aydınlanmanın Önkoşulları-İbn Arabî”, *Cogito*, S. 46.
- BACHELARD, Gaston (2020), *Sürenin Diyalektiği*, İthaki Yay., İstanbul.
- ERGÜNEŞ, Muhiddin (1976), *Şemsi Divanı*, Varol Matbaası, Ankara.
- DAŞDELEN, Vefa (2016), “Felsefi Bir Söylem Biçimi Olarak Susku”, *Erdem*, S.70, 75-84.
- FOUCAULT, Michel (2001), *Kelimeler ve Şeyler*, İmge Kitabevi, Ankara.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1931), *Melamilik ve Melamiler*, Devlet Matbaası, İstanbul.
- HARTMANN, Richard (2013), “Es-Sülemî’nin Risâletü’l-Melâmetiyyesi”, Çev. Köprülüzâde Ahmed Cemal, Haz. Adem ÇATAK, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Temmuz 2013, 2.3, 340.
- Hoca Ahmed Yesevî (2017), *Dîvân-ı Hikmet*, Haz. Mustafa TATÇI, Merkez Reprö Basım Yayın, Ankara.
- İbn-i Arabî (2006), *Fütühat-ı Mekkiye 7*, Haz. Ekrem DEMİRLİ, Litera Yayıncılık, İstanbul, 206.
- İbn-i Sinâ (2014), *Yorum Üzerine*, Çev. Ömer TÜRKER, Litera Yayıncılık, İstanbul.
- KARAMUSTAFA, Ahmet T. (2007), *Tanrının Kuraltanmaz Kulları*, YKY, İstanbul.
- KURNAZ, Cemal (2022), “Gönül”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gonul> (10.11.2022).
- MILLER, G.A. (1982), *Ruh Bilim İçin Temel Öneriler*, Haz. Doğan AKSAN, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 149-150.
- MUHARREM, Mustafa (2002), *Şiirin Fiilleri Hakkında*, Sır Yayıncılık, İstanbul.
- RECANATI, François (2022), *Dil (ve zihnin) Felsefesi*, Çev. Ayşe MERAL, Doğu Batı Yay., Ankara, 138.
- Seyyid Yahya Yesribi (2010), *İrfan Felsefesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 171-172.
- SOYKAN, Ömer Naci (2006), *Felsefe ve Dil*, MTV Yayıncılık, İstanbul.
- SUNAR, Cavit (1975), *Melamilik ve Bektaşilik*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 19.
- Şemsi Divanı* (1976), Haz. Muhiddin ERGÜNEŞ, Varol Matbaası, Ankara.
- TÜRER, Osman (1988), “Melamet Düşüncesinin Orijinal Özelliği ve Bu Düşüncede Zamanla Meydana Gelen Değişimler”, *İslami Araştırmalar*, 2.7, Mayıs, 60.

- UYAR, Mehmet (2021), “Tasavvufta Zıt Kavramların Anlamsal Zemini”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50, 280.
- WITTGENSTEIN, Ludwig (2000), *Felsefi Soruşturmalar*, Çev. Deniz Kanit, Küyerel Yayınları, İstanbul.
- DİA, “Melâmiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/melamiyye#1> (25.06.2022).

Divanlar

- Beyani Divan*, Haz. Fatih BAŞPINAR, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10598_beyani-apdf.pdf?0
- Divan-ı Yunus Emre*, Haz. Mustafa TATÇI, Yunusemrediv. ekitap.pdf
- Emri Divanı*, Haz. Mehmet A. Yekta SARAÇ, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, <https://ekitap.ktb.gov.tr/>
- Fuzuli Divanı*, (2000). Haz. Kenan AKYÜZ ve Süheyl BEKEN, Akçağ Yay., Ankara.
- Gelibolulu Mustafa Âli Divanı*, (2018), Haz. İ. Hakkı AKSOYAK, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Hamdullah Hamdî ve Divanı*, (1999), Haz. Ali Emre ÖZYILDIRIM, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Hayali Divanı* (1992), Haz. Ali Nihat TARLAN, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Hayreti Divanı (Tenkitli Metin – Dil İçi Çeviri)*, Haz. Ferhat MUSLUOĞLU, Paradigma Akademi
- Koca Ragıp Paşa ve Divan-ı Ragıp* (1999), Haz. Ömer DEMİRBAĞ, Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Nabi Divanı*, (2011), Haz. Ali Fuad BİLKAN, c. 2, Akçağ Yay., Ankara.
- Sun‘ullah Gaybi Divanı*, (2017), Haz. Bilal KEMİKLİ, H Yayınları, İstanbul.
- Şeyh Galib Divanı*, (2013), Haz. Muhsin KALKIŞIM, Akçağ Yay., Ankara.
- Usuli Hayat, Sanat ve Divanı*, (1988), Haz. Mustafa İSEN, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum.